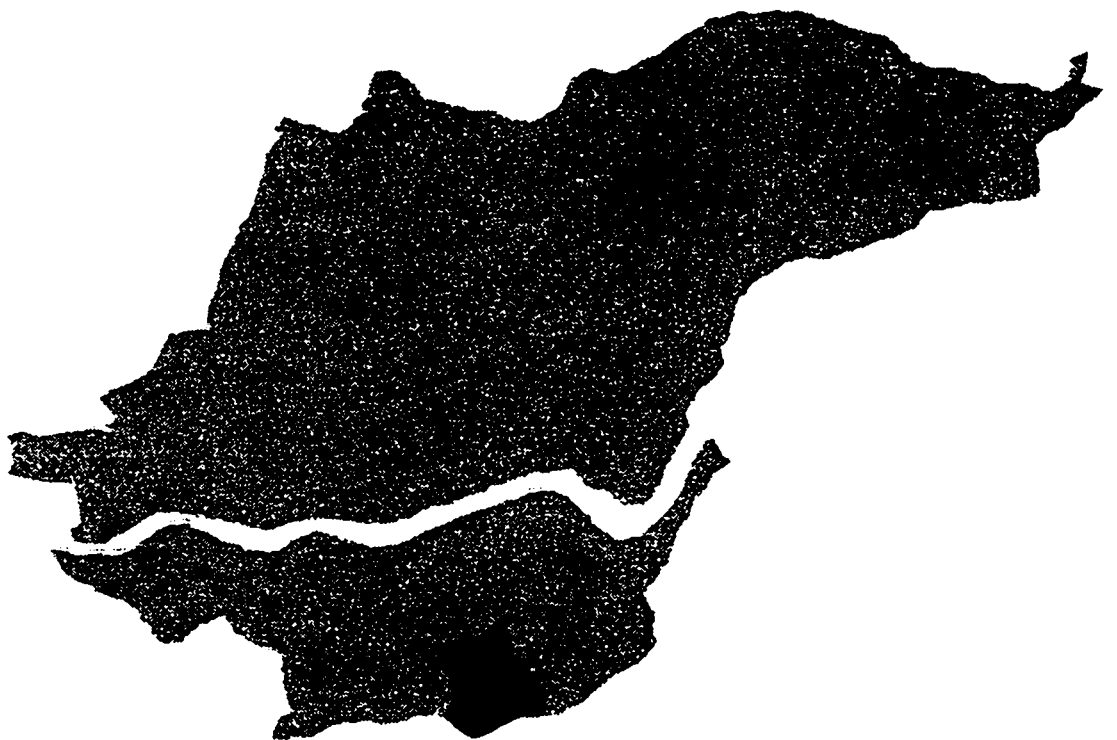

RIVIERENLAND

HEDEL

gemeentebeschrijving

Monumenten
Inventarisatie
Project

MONUMENTEN
INVENTARISATIE
PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedenbouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanning: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedenbouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedenbouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.

In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

Blad : 2
Betreft : Ten geleide (vervolg)

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

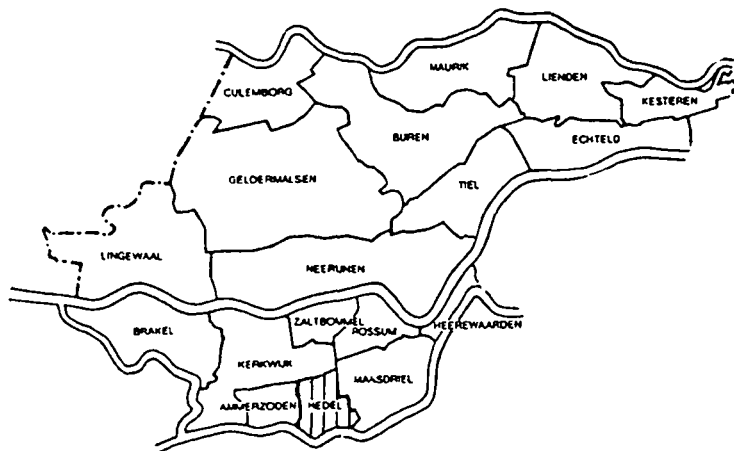
"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betreft zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedenbouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE HEDEL

INHOUDSOPGAVE

	blz.
1. <u>INLEIDING</u>	3
2. <u>BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK</u>	5
3. <u>INFRASTRUCTUUR</u>	7
4. <u>NEDERZETTINGSSTRUCTUUR</u>	9
4.1. Algemeen	9
4.2. Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	9
4.3. Stedebouwkundige structuur: - Hedel - Verspreide bebouwing	10
4.4. Ontwikkelingen na 1940	12
4.5. Karakterisering geïnteriseerde bebouwing	12
4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Hedel 1850-1940	14
4.7. Bijzondere gebieden	14
<u>GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR</u>	16

1. INLEIDING

De gemeente Hedel bevindt zich in het inventarisatiegebied Rivierenland en heeft een oppervlakte van 1.284 hectare. De gemeentegrenzen vallen nog altijd samen met die van de oude heerlijkheid Hedel. De gemeente Hedel bestaat uit de gelijknamige hoofdkern (zie afbeelding 1).

De zuidgrens van de gemeente Hedel wordt gevormd door de Maas. De Drielsche Wetering valt samen met de noordgrens van de gemeente Hedel. De Kromme Wetering bepaalt voor een deel de westgrens. De gemeente Hedel grenst aan de gemeenten Ammerzoden, Kerkwijk, Maasdriel en de in de provincie Noord-Brabant gelegen gemeente 's-Hertogenbosch.

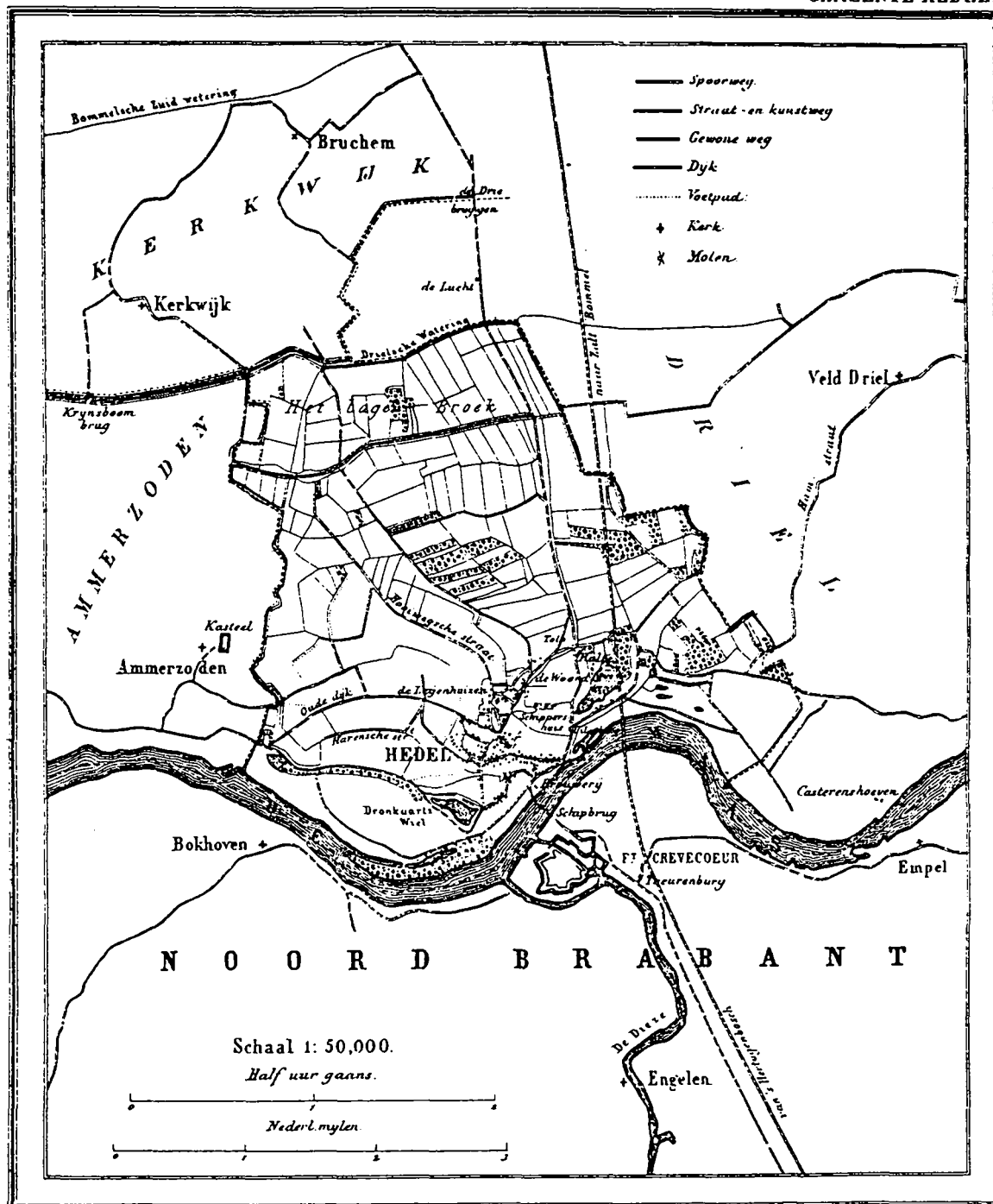
De gemeente Hedel is in de periode 1850-1940 een bovenal agrarische gemeente gebleven, waarin een sterk handelselement (paardenmarkten) vertegenwoordigd was. Het industrialisatieproces is nagenoeg aan Hedel voorbijgegaan.

Op 1 januari 1990 telde de gemeente Hedel 3.940 inwoners.

Afbeelding 1
Gemeente Hedel in 1868

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE HEDEL.

1868.

1171 Bunders. 1400 Inwoners.

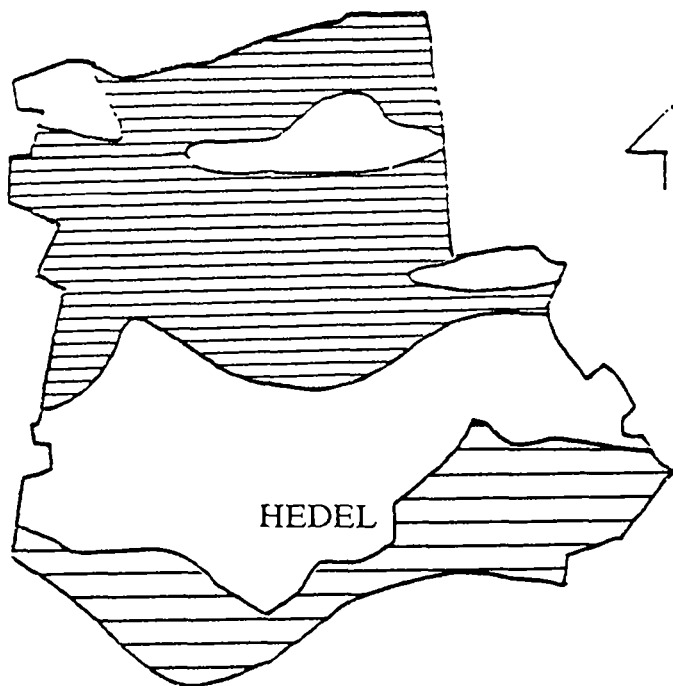
Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Gedurende de Saale-ijstijd (\pm 200.000 - 120.000 v. Chr.) drong landijs vanuit het noorden de dalen van de grote rivieren binnen. Daardoor werd de loop van de Rijn en Maas naar het westen afgebogen. In de daarop volgende ijstijd, het Weichselien dat ca. 70.000 jaar v. Chr. begon, ontstond een vlechtend riviersysteem met een patroon van zich vertakkende en samenkomende geulen. Omstreeks 10.000 v. Chr. begon het Holoceen en werd het geleidelijk warmer. Naarmate het klimaat verbeterde en het vegetatiedek meer gesloten werd, voerden de rivieren steeds minder sediment aan, waardoor zich enkele hoofdgeulen in de eigen afzettingen begonnen in te snijden. Gaandeweg ontstond een oeverwallen-, c.q. stroomruggen-, c.q. kommensysteem, met zavel en lichte klei op de ruggen en veen en zware klei in de kommen (zie afbeelding 2). Het patroon van de stroomruggen en kommen werd gefixeerd door de aanleg van de eerste dijken, die in de 10e en 11e eeuw n. Chr. heeft plaatsgevonden. Tussen rivier en dijk ontwikkelden zich nadien uiterwaarden.

Afbeelding 2

Geomorfologische kaart gemeente Hedel

— 1 KM

- uiterwaarden met jonge rivierklei
- stroomruggen met zavel en lichte klei
- kommen met zware klei

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de uiterwaarden, de stroomruggen en de kommen. De uiterwaarden waren hoofdzakelijk als grasland in gebruik. Het griendhout, afkomstig uit de uiterwaarden, werd gebruikt door manden- en klompenmakers. De stroomruggordel was vrijwel geheel benut door de akkerbouw. Op het aaneengesloten essencomplex werden vooral aardappelen en suikerbieten (na 1880) geteeld. De strookvormig verkavelde kommen waren vrijwel geheel in gebruik als grasland.

De kommen liggen ongeveer 2 meter boven N.A.P., hetgeen eveneens geldt voor de Maasoevers. De stroomruggen steken hier nauwelijks bovenuit. Het ten noorden van de stroomruggordel gelegen kommengebied behoort tot het laaggelegen kommengebied van de Bommelerwaard, waarvan de afwatering problematisch is.

In dit kommengebied zijn kort na aanleg van de eerste dijken langs de Maas (10e, 11e eeuw) weteringen gegraven t.b.v. de afvoer van het overtollige water, zoals de Drielsche Wetering. Vanwege de drassigheid werd tevens de Achterdijk aangelegd die doorliep tot op het grondgebied van de gemeente Ammerzoden. Het slagenverkavelingspatroon buiten de stroomruggen ontstond mede als gevolg van de aanleg van strookvormige kavelsloten, die loodrecht liggen op de grotere afwateringskanalen en aansloten op de Broekheuvelse Tochtsloot, de Kromme Wetering, de Drielsche en Grote Hedelsche Wetering.

Hedel is ontstaan op de stroomrug langs de Maas. Na aanleg van de eerste bandijken verhuisde de kern van Hedel naar de hogere gronden langs de dijken (overslaggronden). Tussen de nieuwe kern en "De Woerd" werd, na aanleg van de dijken, het kasteel Hedel gebouwd en kreeg Hedel het karakter van kasteeldorp.

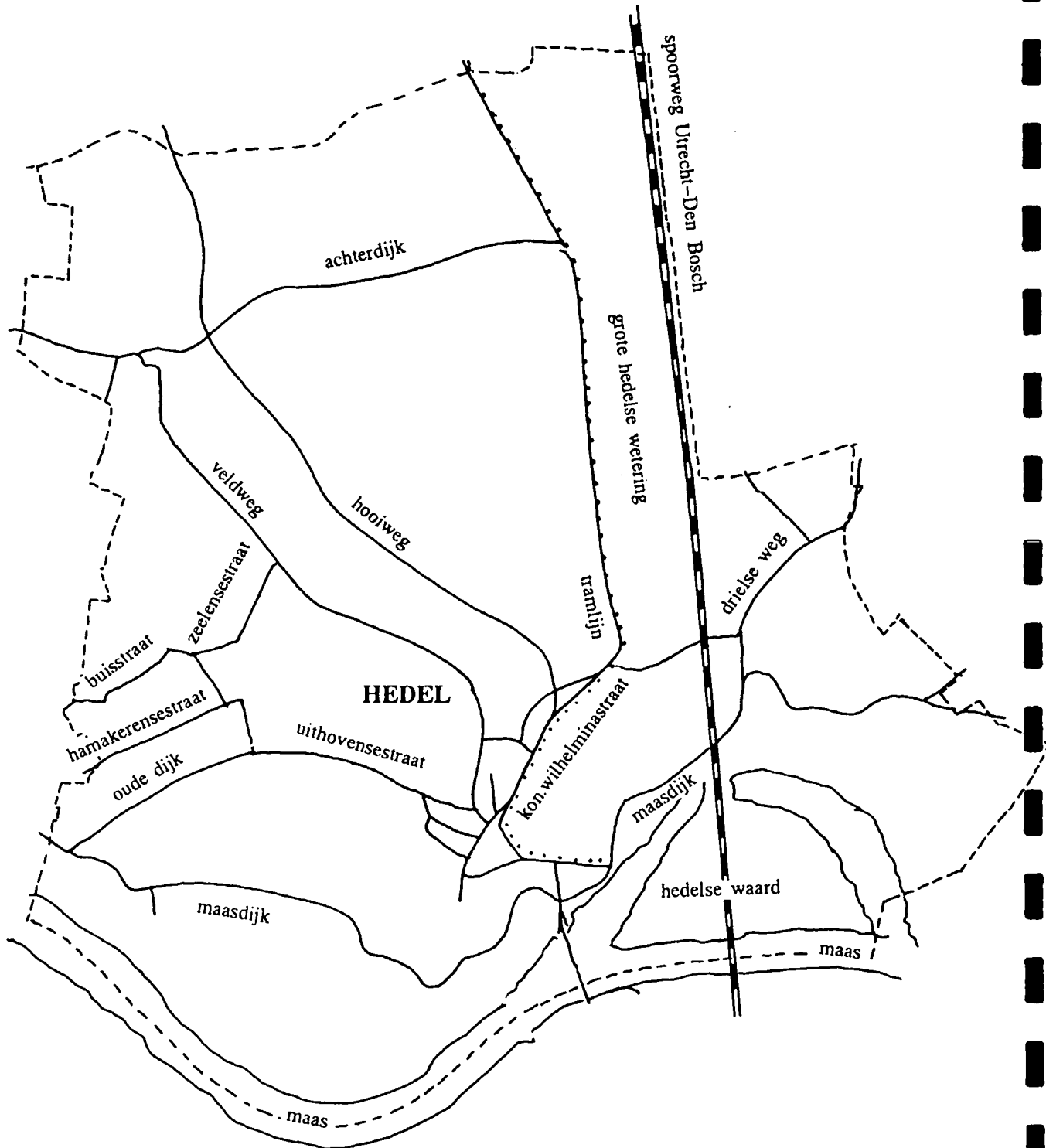
3. INFRASTRUCTUUR

Reeds in de Romeinse Tijd volgden reizigers de route van Utrecht, via Zaltbommel en Hedel naar Den Bosch. Omstreeks 1840 werd deze route verhard. Deze noordzuidverbinding volgde, op Hedel's grondgebied, de Maasdijk. In het meanderingsproces van de Maas in combinatie met dijkdoorbraken (overslaggronden) is een stratenpatroon ontstaan, bestaand uit wegen en straten naar essen en kommen, achterstraten (parallel) aan de dijk en V-vormige, voormalige (vee)driften.

Vanwege de ligging aan de Maas heeft Hedel enige betekenis als havennederzetting gekregen. Sinds 1824 was er ook een scheepswerf. Het veer, dat de verbinding vormde met Den Bosch werd al in 1628 vermeld. In 1864 werd het veer vervangen door een schipbrug, die in 1937 op zijn beurt plaats moest maken voor een vaste verkeersbrug. Haventje d'n Bol ontstond na 1870, toen de spoordijk de Maas ter plaatse had afgedamd.

De aanleg van de spoorweg Utrecht-Den Bosch vond plaats in 1868-1870. Station Hedel werd na 1930 nog uitsluitend gebruikt ten behoeve van het goederenvervoer. De spoorbrug werd gebouwd in een gedeelte van de uiterwaarden, waardoor de Maas nadien werd omgeleid. De bestaande Maasbocht werd door de spoordijk afgedamd. In 1922 werd een busdienst tussen Hedel en Driel geopend.

Afbeelding 3
Belangrijkste wegen gemeente Hedel omstreeks 1940

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

In 709 werd Hedel reeds als nederzetting vermeld. Vanwege de strategische ligging aan de Maas in het grensgebied van Brabant en Bommelerwaard werden, na de eerste dijk aanleg, kastelen of versterkte huizen gebouwd, in Hedel in de 14e eeuw. Evenals elders in de Bommelerwaard domineerde het agrarisch bedrijf. Sinds het begin van de 18e eeuw (1719) werden in Hedel paardenmarkten georganiseerd, die zijn uitgegroeid tot de grootste paardenmarkten in Europa. De paardenmarkten vertegenwoordigden een belangrijk handelselement, ook na 1800.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

Kort na 1800 werd kasteel Hedel gesloopt. De beroepsbevolking was overwegend in de landbouw werkzaam. Enkelen maakten klompen of produceerden bier in de plaatselijke brouwerij. In 1824 werd een sloopstimmerwerf opgericht.

Periode 1850-1900

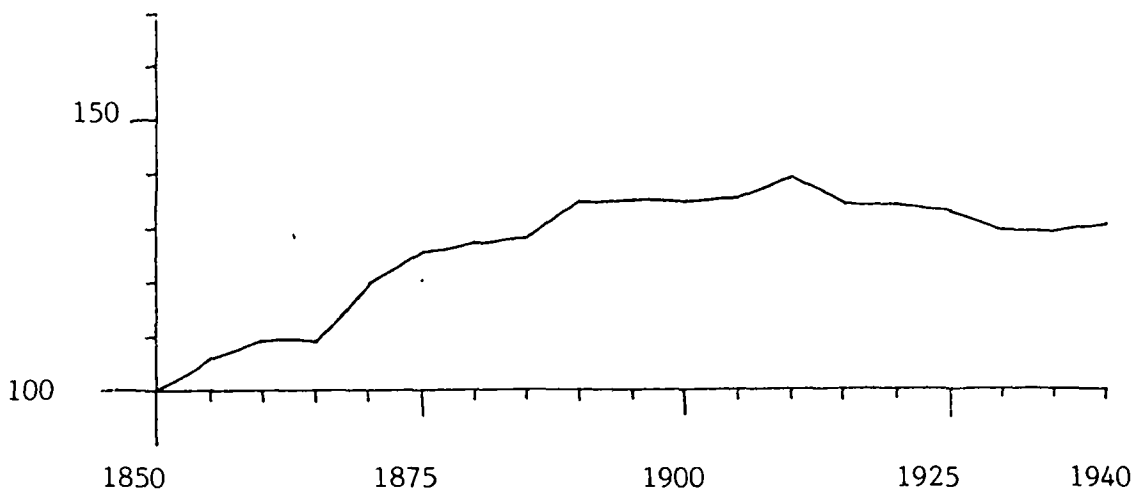
Gedurende de tweede helft van de 19e eeuw kwam er nauwelijks verandering in het economisch leven in de gemeente Hedel. In de brouwerij, op de werf, in de klompenmakerijen en de inmiddels opgerichte meelfabrieken werkten een handjevol mensen. De aanleg van de spoorlijn leverde een tijdelijke werkgelegenheid: voor enkelen uit het dorp; voor velen van elders. De jaren 1867-1869 vormden het enige tijdvak waarin de gemeente Hedel vestigingsoverschotten te verwerken kreeg.

Periode 1900-1940

Een matige groei van het inwonertal van de gemeente Hedel vond vooral plaats tussen 1865 en 1895 (zie afbeelding 4). Na de eeuwwisseling stagneerde de groei, mede in samenhang met de toenemende vertrekoverschotten. De geringe uitbreiding van de bestaansbronnen in de gemeente Hedel hebben aan de vertrekoverschotten bijgedragen. Op de werf, de manden- en klompenmakerijen werkten tezamen enkele tientallen personen.

Afbeelding 4

Bevolkingsontwikkeling gemeente Hedel 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850 1.301 inwoners = 100)

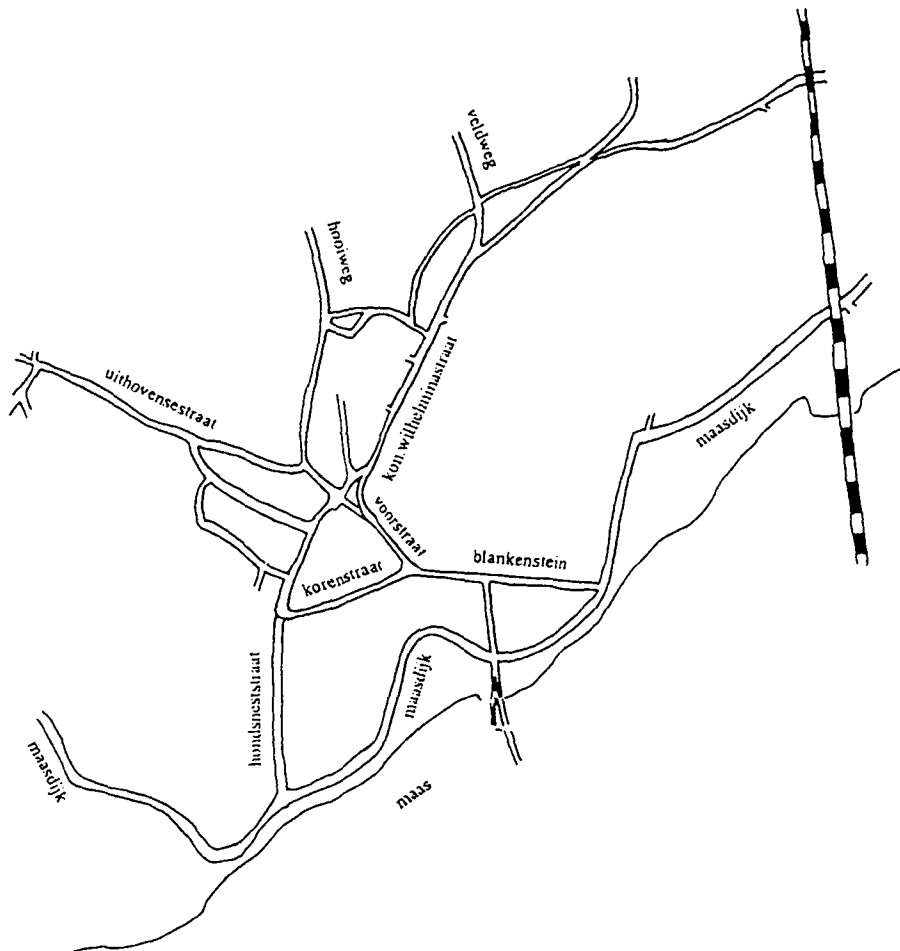
4.3. Stedebouwkundige structuur

Hedel

De kern Hedel kon omstreeks 1850 gekarakteriseerd worden als een rond esdorp. Een rond esdorp kenmerkt zich door complexgewijs akkerland met verspreide bebouwing. In die periode bevond de bebouwing zich langs de Maasdijk, langs de huidige Blankenstein-Korenstraat en langs de Koningin Wilhelminastraat, een van de hoofdwegen in het gebied. Verder bevond zich verspreide bebouwing langs diverse korte wegen in de richting van de akkers.

In de periode 1868-1870 werd de spoorlijn Den Bosch-Utrecht aangelegd, ten oosten van de kern Hedel. Min of meer parallel daaraan liep over de Koningin Wilhelminastraat-Blankenstein een tramlijn. In de periode 1850-1940 breidde de bebouwing zich enigszins uit langs de bestaande wegen, met name langs de Maasdijk, de Koningin Wilhelminastraat en de Blankenstein-Korenstraat.

Hedel omstreeks 1900

Verspreide bebouwing

In de gemeente Hedel kwam in de periode 1850-1940 geen verspreide bebouwing voor, uitgezonderd een kleine groepering van bebouwing, aangeduid als Californië, aan de Hamakerensestraat op de grens met Ammerzoden.

4.4. Ontwikkelingen na 1940

In de Tweede Wereldoorlog werd Hedel zwaar getroffen. In de Wederopbouwperiode werd nieuwbouw gepleegd langs de bestaande wegen. In een bocht om de kerk werd de R. van Stevinckstraat-Dreef aangelegd, met aan weerszijden daarvan bebouwing. Ten westen van de spoorlijn kwam de autosnelweg A2. Door de jaren heen heeft de kern zich stapsgewijs uitgebreid, grotendeels ten westen van de lijn Koningin Wilhelminastraat-Gasthuisstraat. De akker-en weidegebieden rondom de kern werden herverkaveld en verder ontsloten. In dit gebied verscheen agrarische bebouwing. De Bernse weg werd aangelegd, die Hedel via Ammerzoden met Heusden verbindt.

4.5. Karakterisering geïnterpreteerde bebouwing

ALGEMEEN

In de gemeente Hedel zijn sinds de Tweede Wereldoorlog nog maar vrij weinig oude gebouwen over. Van de vele boerderijen, die er tot 1940 hebben gestaan, is er geen een meer over. Woonhuizen van voor de oorlog zijn er nog wel, maar veelal beschadigd, en niet meer in oorspronkelijke vorm en detaillering hersteld.

Wonen

In de categorie wonen zijn geen karakteristieke woonvormen aan te wijzen. Vermeldenswaardig is nog wel het rijtje karakteristieke villa's uit de dertiger jaren langs de Veldweg.

Werken

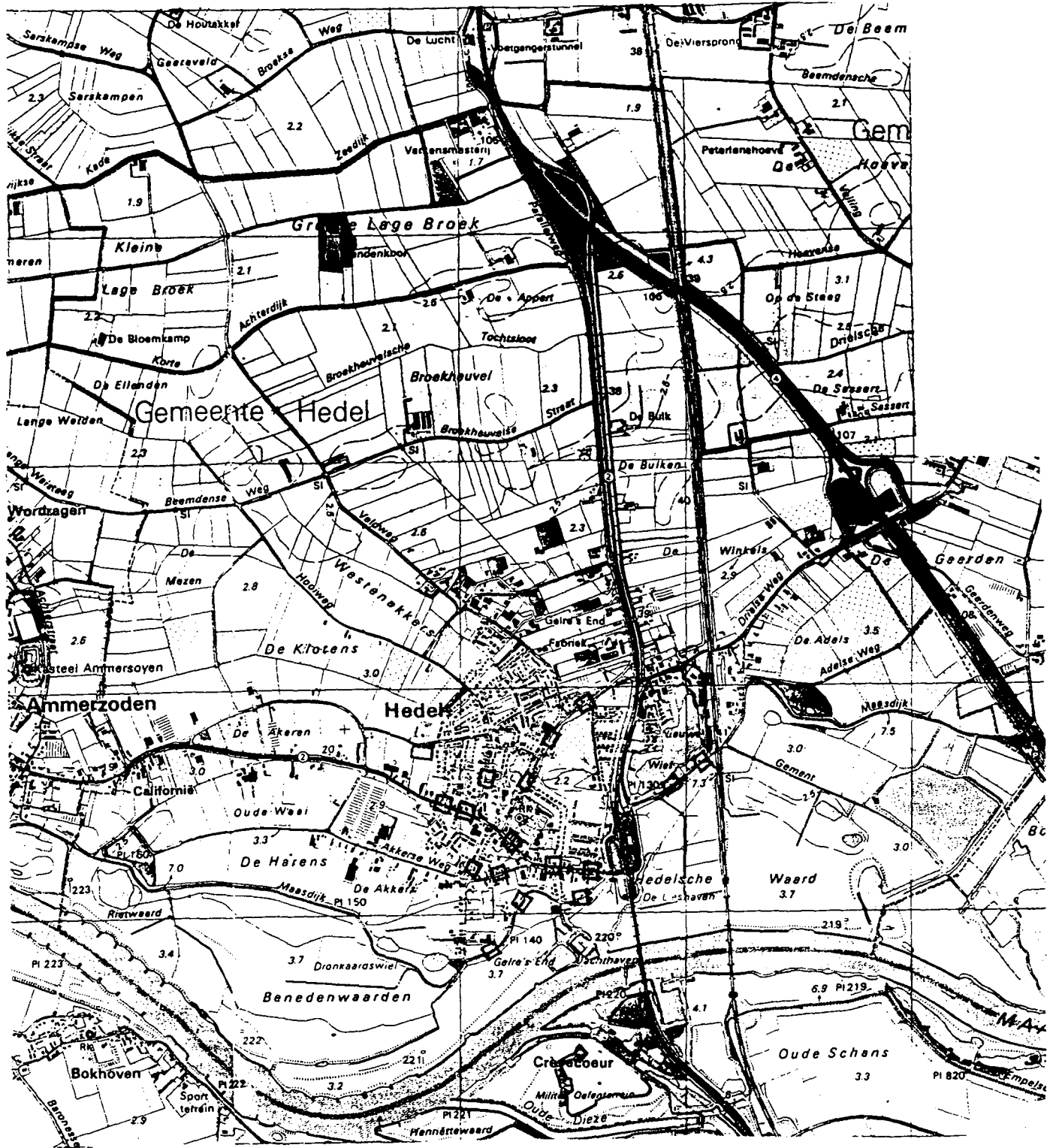
In de categorie werken komt geen karakteristieke bebouwing voor.

Infrastructuur

Aan de Blankensteyn staat een achthoekig gemaal, waarvan vorm en situering opvallen.

Maatschappelijke voorzieningen

In deze categorie vallen het, na de oorlog herstelde, voormalige gemeentehuis aan de Voorstraat op en de pastorie aan de Kon. Wilhelminaweg.

Kaart 1
TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE HEDEL 1850-1940

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Hedel 1850-1940

Toelichting bij kaart 1

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden
-----------------	-------------------	---------------------

- Lineaire ontwikkelingen

□ □ □

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.

Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

Karakteristieke gebieden

Structuren van bouwkunst en stedenbouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

Bijzondere en karakteristieke gebieden komen in de gemeente Hedel niet voor.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

- I. **Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit, zoals:**
 1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
 2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
 3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
 4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

- II. **Bijzondere historische betekenis, zoals:**
 1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
 2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig denken;
 3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

- III. **Stedenbouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:**
 1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
 2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
 3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

- IV. **Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

- V. **Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

- * Rijksarchief in Gelderland
- * Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
- * Bibliotheken Provincie Gelderland
- * Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
- * Gemeente Hedel

Afbeeldingen

- * Afbeelding 1 Gemeente Hedel in 1868
- * Afbeelding 2 Geomorfologische kaart gemeente Hedel
- * Afbeelding 3 Belangrijkste wegen gemeente Hedel omstreeks
1940
- * Afbeelding 4 Bevolkingsontwikkeling gemeente Hedel 1850-1940
- * Kaart 1 Typologie uitbreidingen gemeente Hedel 1850-1940

Kaartmateriaal

- * Bodemkaart 1/50.000, 1970
- * Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
- * Kaartenboek van Gelderland, 1843
- * J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

- * Blatter, R., *Was dat nou Hedel?; impressies van ons dorp tot 1950*, Hedel, 1981
- * Plas, J.A. e.a., *Een wandeling door Oud-Hedel*, Hedel, 1991
- * Vermeulen, F.a.J., *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Gelderland; de Bommelerwaard*, Den Haag, 1974
- * Engelen, J.M. van e.a. *Kasteel Hedel*, Zutphen, 1984

Oosterbeek, 1993

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326